

Етнички и правно-социјални идентитети у српској средњовековној држави од XIII до средине XV века

Оригинални научни чланак

Милош Ивановић

Историјски институт Београд, Србија
misaveritatem@gmail.com

У раду се анализира комплексност идентитета у српској средњовековној држави од XIII до средине XV века. На примерима Влаха и Саса може се уочити преплитање различитих врста идентитета. Власи су као сточари несумњиво представљали посебну друштвену групу, али није извесно да су словенизацијом изгубили своју етничку посебност. Извесно је да су се они у XV веку чвршће везали за земљу, али је и под Османлијама велики број људи имао статус Влаха. Саси су се као рудари населили у Србији средином XIII века и стекли посебан правни положај. Временом су нестали као етничка категорија. Међутим и у XV веку термин Сас је опстао као ознака правно-социјалног идентитета одређених људи у рударским градовима.

Кључне речи:

идентитет, средњи век, право, Власи, Саси

Ethnic and legal-social identities in the Serbian medieval state from the 13th to the middle of the 15th century

Miloš Ivanović

Institute of History Belgrade, Serbia
misaveritatem@gmail.com

The paper analyzes the complexity of identities in the Serbian medieval state from the 13th to the middle of 15th century. Examples of Vlachs and Saxons can illustrate the interweaving of different types of identities. The Vlachs, as herders, undoubtedly represented a special social group, but it is uncertain that they lost their ethnic distinctiveness due to slavization. It is certain that in the 15th century they become more closely tied to the land, but even under the Ottomans a large number of people had the status of Vlachs. The Saxons settled in Serbia as miners in the middle of the 13th century and acquired a special legal status. Over time, they disappeared as an ethnic category. However, even in the 15th century, the term "Sas" persisted as a designation of the legal-social identity of certain people in mining towns.

Key words:

identity, Middle Ages, law, Vlachs, Saxons

Проучавање идентитета у прошлости представља за истраживаче сложен подухват. Посебно се то односи на периоде као што је средњи век, с обзиром на недостатак адекватних извора (Ријовић, 2011, р. 29–42). Када је реч о истраживању идентитета у српској средњовековној држави делује да је најприкладније фокусирати се на период од XIII до средине XV века, с обзиром да једино за то раздобље располажемо са изворима насталим на српскословенском језику. Наравно, њих је за овај период могуће допунити и нешто богатијом грађом друге провенијенције.

Добро је познато да постоје различите врсте идентитета. Појединац је могао да има осећај припадности већем броју група и то до различитог степена (Pohl, 2021, р. 5). Отуда је зато већина идентификација композитна и испреплетена. Отуда је мало вероватно да постоје друштвени идентитети који су само етнички (Pohl, 2019, р. 18; Ријовић, 2012, рр. 18–20).¹ Намера нам је да у овом раду управо на то скренемо пажњу када је реч о подручју српске средњовековне државе, фокусирајући се на примере Влаха и Саса. Неопходно је упозорити да располажемо са мало самодређујућих исказа о припадању некој групи, што представља један од нивоа идентификације. Преостали су колективно самопредстављање групе преко њених говорника или колектива, те класификација друштвене групе од стране неког споља. Последњи представља научну идентификацију друштвених група и њихову категоризацију као етничких, што представља интерпретативни процес заснован на друштвеној комуникацији и претходним истраживањима (Pohl, 2013, р. 3).

Питање етничке припадности Влаха одавно привлачи пажњу истраживача. У ранијој историографији најприсутније је било мишљење да су они представљали остатке романизованих староседелаца који су се након досељавања Словена одржали као сточари у мањим или већим групама широм Балкана (Jireček, 1959, рр. 193–200; Dinić-Knežević, 1999, рр. 86–87). Изнето је гледиште да су они словенизацијом изгубили своје етничко обележење, те да је термин почео првенствено да означава припадност друштвеној групацији која се претежно бавила сточарством (Filipović, 1963, рр. 50–57; Dinić-Knežević, 1999, р. 87). Основ за тезу о постепеној словенизацији пружају подаци о заступљеност словенских имена међу становницима влашких катуна (Grković, 1983, р. 24; Grković, 1986, р. 13).² Изнето је мишљење да је тај процес већ у XIII века ушао у поодмаклу фазу (Dinić-Knežević, 1999, р. 87).

¹ Ријовић (Ријовић, 2012) истиче да неки идентитет није увек кроз историју био етнички, па се залаже за термин *историја идентитета*, наспрам уместо „етноисторије“ (рр. 18–20), што је термин за који се заложио Сима Ћирковић (Ћирковић 1997, рр. 173–174).

² Својевремено је Станоје Станојевић изнео став према коме се на основу личних имена не могу извући закључци о народности одређене особе. Да би то поткрепио навео је примере из прве хрисовуље за манастир Дечане који сведоче о различитим комбинацијама српских и страних имена код припаданика исте породице (v. Stanovjević, 1928–1929, рр. 151–154). Милица Грковић је чини се са правом скренула пажњу на партикуларност овакве анализе (Grković, 1983, р. 24, нар. 24а). Наравно, у даљем тексту указаћемо да се само на основу имена не може закључивати о етничкој припадности појединаца или група.

Проблем је ипак неопходно другачије поставити. Прихватање словенских имена не може бити одлучан доказ да су Власи тиме губили своју етничку посебност. Управо у вези са овим питањем се мора имати у виду могућност преплитања различитих идентитета. Наиме, са једне стране неоспорно је да се у повељама српских владара Власи као сточари стављају насупрот земљорадничком становништву. Видљиво је то већ из чињенице да се они у документима српских владара не наводе у оквиру сеоских насеља. Тако монах Симеон (Стефан Немања) у повељи за манастир Хиландар из 1198. наводи да је својој задужбини даровао 170 Влаха који су припадали Радовом, односно Ђурђевом „судству“.³ Нешто касније краљ Стефан Првовенчани (1196–1227) је својом повељом из око 1220. поклонио манастиру Жичи подарио 219 влашких домаћинстава чије су старешине поменуте по имену, али без назнаке да су припадали одређеном насељу (Stefan Prvovenčani, 1999, pp. 112–115). Својој задужбини Св. Стефана у Бањској краљ Милутин је поклонио девет катуна Влаха, чије су куће такође поименично пописане (Mošin et al., 2011, pp. 465–467). Управо је *каџун* био термин којим је означавано сесилно и помично насеље пастира окупљених око једног главара или вође, под чијим су руководством извршавали своје обавезе према господару (Kovačević-Kojić, 1999, p. 286; Filipović, 1963, p. 45). Од XIV века појам катун се све чешће среће и у дубровачким документима (Kovačević, 1963, pp. 122–123). Власи су као сточаре теретиле и другачије обавезе у односу на земљораднике. Прописи о њима у неким повељама српских владара манастирима обједињени су под заједничким насловом *Закон Влахом* (Mošin et al., 2011, p. 467; Marjanović-Dušanić, 2005, p. 73; Mišić & Subotin-Golubović, 2003, p. 113; Blagojević, 1979, pp. 144–154; Blagojević, 1999, pp. 206–207). Насупрот тим одредбама стајале су оне о обавезама меропаха и сокалника које су груписане под називима *Закон црквеним људима*, *Закон сѣари Срђљем* и *Закон Срђљем* (Mošin et al., 2011, pp. 464, 503; Mišić & Subotin-Golubović, 2003, p. 110; Blagojević, 1979, p. 134). Неоспорно је да су Власи посматрани као правна категорија.

Сима Ђирковић који се заложио да Влахе треба посматрати као посебну етничку групу у прилог свом мишљењу навео је управо називе поменутих закона. По њему они показују да су Срби доживљавали Влахе, као „друге“, различите од себе (Ćirković, 2008, p. 11). Истакао је такође да је државна власт наметала сегрегацију забраном да се Срби жене међу Власима (Ćirković, 2008, p. 11) што је пропис који се среће у Светостефанској хрисовуљи краља Милутина и у све три повеље за манастир Дечане (Mošin et al., 2011, p. 464; Grković, 2004, p. 78; Milojević, 1880, p. 62; Ivić & Grković, 1976, p. 272). Овим поводом се мора истаћи да је првенствена намера законодавца била да спречи промену друштвеног статуса земљорадничког становништва из економских интереса.

³ Рад и Ђурађ су били старешине, односно судије одређених група Влаха. Остаје нејасно да ли су „судства“ била само организационе или и територијалне јединице (v. Filipović, 1983, p. 82; Mirdita, 2009, pp. 102–103).

Такви бракови, могли су наине довести до несразмере у броју земљорадника и сточара (Novaković, 1965, pp. 40, 189, par. 42; Filipović, 1963, pp. 57–58). Без ближег образложења, Зеф Мирдита је, чини нам се неосновано, истакао да разлог оваквом одвајању Влаха треба тражити у њиховој етничкој разлици, а не социјално-економском положају (Mirdita, 2009, p. 104). Судећи на основу наведених прописа рекло би се да је положај Влаха био повољнији. Такође само њихово формулисање сведочи да је до таквих бракова ипак долазило (Filipović, 1963, pp. 57–58, 75). Тешко је оценити колико је то могло да утиче на идентитет Влаха.

Са друге стране чини се да се на одређеним местима у документима српских владара Власи помињу као етничка група. Такав је најпре случај са једном одредбом из повеље краља Милутина из из 1299/1300. за манастир Св. Ђорђа код Скопља,⁴ на коју је Ђирковић упозорио. Краљ је њоме прописао да свако ко долази на панађур било то Грк, Бугарин, Србин, Латин, Арбанасин или Влах треба да плаћа закониту царину каква је у Хтетову, Грачаници и у свим другим црквама (Mošin et al., 2011, p. 328). Очигледно се ту рачунало, како је приметио Ђирковић, са припадницима група чија је индивидуалност тада препознавана (Ćirković, 2008, p. 13). Поред тога у повељи краљице Јелене за манастир Св. Николе на острву Врањини као особе које би могле напакостити храму или му отети нешто поред властеле помињу се могућност да то буде Србин, Латин, Арбанас или Влах (Jastrebov, 1879, p. 223; Mošin et al., 2011, p. 261). Становиште Зефа Мирдите по коме српски правни акти јасно сведоче о самосвојном етничком обележју појма „Влах“ све до XVI века (Mirdita, 2009, p. 107) сматрамо претераним. По његовом суду тек је касније наступила денационализација знатних група Влаха, па се појам почео примењивати као социо-економски. Навео је и да су обавезе Влаха биле издиференциране према занимањима појединих влашких група у склопу целокупне сточарске привреде. (Mirdita, 2009, p. 107). Међутим из хрисовуља за манастир Дечане је видљиво да нису све обавезе Влаха биле нужно диференциране према одређеним влашким групама (Grković, 2004, p. 78; Milojević, 1880, pp. 61–63; Ivić & Grković, 1976, p. 271–272). Дакле, то се не може узети као аргумент да је појам „Влах“ имао превасходно етничко обележје.

На овом месту треба упозорити да су и Арбанаси попут Влаха живели у катунима и бавили се сточарством, али да се у српским изворима увек јасно одвајају од њих. Тако су Дечани уз осам влашких добили и један арбанашки катун (Grković, 2004, p. 89; Milojević, 1880, p. 55; Ivić & Grković, 1976, p. 237). Цар Стефан Душан је својој задужбини Св. Арханђелима подарио осам и девет арбанашких катунa од којих се већина налазила северно од Призрена. Вреди приметити да су у његовој повељи побројане све старешине кућа

⁴ Срђан Пириватрић је показао да је заправо реч о две повеље од којих је прва издата 1298. а друга 1299/1300. након што је краљ склопио брак са Симонидом (Pirivatrić, 2015, pp. 212–213). За нашу тему то није од веће важности.

влашких катуна док су арбанашки само наведени по имену (Mišić & Subotin-Golubović 2003, pp. 94, 100–108; Ivanović, 1954–1955, pp. 402–403). Занимљиво је да се у влашком катуну Блатчана помиње извесни Гонц за кога је наглашено да је Арбанас (Mišić & Subotin-Golubović 2003, p. 101). Овај податак чини се наговештава да сви становници влашких катуна нису нужно сматрани за Влахе. То би опет водило закључку да су Власи постојали и као етничка група. На другој страни два арбанашка катуна, Новаци и Бјелоглавци имала су словенска имена. Несумњиво то је сведочанство да су и Арбанаси били изложени славизацији (Ćirković, 1988, p. 333). Могло би то даље значити да и ови катуни нису били искључиво настањени Арбанасима. Уочавамо још једном колико је питање идентитета могло бити комплексно.

Када је реч о Власима треба скренути пажњу на податке које о њима пружају документа која нису потекла из српске средине. Иван Божић је тако истакао да архивска грађа из Дубровника, Котора и Венеције сведочи да су се Власи разликовали од осталих и кад су носили словенска имена (Božić, 1983, p. 165). По Десанки Ковачевић-Којић пак у дубровачкој грађи појмови „Словени“ и „Власи“ коришћени су за означавање друштвених категорија, земљорадника односно сточара (Ковачевић-Којић, 1983, p. 168).

Најзад, морају се, како је добро приметити Ђирковић, имати у виду да остају непознате промене које су се догађале у оквиру влашких заједница, пре свега колико су се у њима одржавали стари језик и веровања (Ćirković, 2008, p. 12). Познато нам је пак да је временом долазило до чвршћег везивања катуна за одређену територију. Та појава се, када је реч о херцеговачким катунима у дубровачким документима, примећује од двадесетих година XV века, а свакако да је процес њихове територијализације отпочео раније. Уједно они престају да се називају катунима, пошто то више и нису били, већ скуп катуна (Ковачевић, 1963, pp. 130–133). На подручју Српске деспотовине, чини се да се може говорити о још чвршћем везивању Влаха за земљу. Тако се као посед челника Радича у повељи коју му је 1428/1429. издао Ђурађ Бранковић наводе села Власи Радивоевци, Власи Кошарна и Власи Војковци (Pavlikianov, 2018, pp. 85, 91, 94–95, 99). Сасвим се извесним чини по називима да су села Власи Радивоевци и Власи Војковци настали из катуна тог имена. Остаје непознато да ли су становници ових насеља задржали влашки статус. Зна се пак да је у време османске власти на подручју Смедеревског санцака живео велики број породица са влашким статусом. Османлије су управо преузеле многе од српских прописа везане за Влахе. Тако се помиње *Десџоџов канун* за Влахе који је остао на снази све до 1516. године (Војанић, 1974, pp. 32, 140; Tomović, 2009, 291). Готово је немогуће ништа детаљније рећи о обичајима и идентитету тих Влаха, што је нешто што се мора оставити за будућа истраживања.

Пример композитног идентитета у српској средњовековној држави може се уочити и на примеру Саса. Поуздано се може рећи да су се они као рудари до средине XIII века населили у Србији (Ćirković, Kovačević-Kojić & Ćuk, 2002, p. 21; Uzelac, 2015, pp. 54–55). Изречене су две претпоставке како је до тога дошло. Сходно првој они су се под притиксом Монгола преселили у Србију из источне Угарске, док су по другој дошли на позив краља Уроша I (Dinić, 1955, pp. 23–25; Uzelac, 2015, 54–55). Њихова делатност је најпре била везана за Брсково које се као насеље први пут помиње августа 1243. у једном которском документу (Sindik, 2008, pp. 305–308). Нешто касније у повељи краља Уроша I Богородичиној цркви у Стону, издатој између 1243. и 1254. године помиње се да је поред Брскова међа ишла „уз брдо на Сасе“ (Mošin et al., 2011, p. 197). С обзиром да се друга рударска места настала под утицајем Саса помињу касније нејасно је да ли су се они ширили из Брскова или су њихови успеси у том граду привукли нове таласе досељеника (Dinić, 1955, p. 25). У повељи краља Милутина за манстир Бањску издатој крајем 1315. или почетком 1316.⁵ помињу се трепчански Саси (Mošin et al., 2011, p. 463). Поред рударства Саси су имали велики утицај и на уређење градова на чије су формирање утицали. Као органи управљања у њима су постојали кнез и веће *џуриара* (Dinić, 1955, pp. 3–4, 13–17; Dinić, 1963, pp. 72–73).

Најранији доказ да су Саси уживали посебан правни положај срећемо у повељи краља Стефана Дечанског (1321–1331) Дубровчанима из децембра 1321. којом им је потврдио повластице које су уживали још за владе његовог оца. Једна од одредби прописивала је да у спору Саса са Дубровчанином свака страна треба да бира по једног судију. Исто правило је важило и за спорове Срба са Дубровчанима (Porčić, 2017, p. 192). Поново се слична одредба среће тек у повељама кнеза Лазара и Вука Бранковића Дубровчанима из 1387. године (Mladenović, 2003, p. 192; Šuica & Subotin-Golubović, 2010, p. 101). Као посебна категорија становништва Саси се јављају и у 123. члану *Душановој законика* (Bubalo, 2010, pp. 99, p. 194). Важно је напоменути да се у *Законику* појављују у једној одредби и Немци (Bubalo, 2010, pp. 194, 215), што значи да су се Саси јасно разликовали од њих.

Релативно је мало сачуваних података о конкретним Сасима и они углавном потичу из дубровачких докумената. Да се запазати да су их Дубровчани означавали као Тевтонце. Тако се на пример помиње Henricus Teutonicus из Брскова (Čremošnik, 1932, pp. 36–37; Dinić, 1952, pp. 3–4). Често их међутим нису посебно означавали, те се закључак да су били Саси може извући на основу њихових немачких имена (Čremošnik, 1932, p. 92; Dinić, 1955, pp. 3–7, 11–12). Најстарији слој Саса који се среће у Брскову, судећи по њиховим именима, био је ако би се тако могло рећи етнички чист, као је то истакао Михаило Динић (Dinić, 1955, p. 11). Међутим, већ од средине XIV века, како је приметио исти историчар, ситуација се чини се мења. Двојица Саса из

⁵ За овакво датирање повеље види Bubalo, 2016, pp. 23–25.

Босне, браћа Ханс и Никле, су означена као Сасиновићи (Dinić, 1955, pp. 7–9). Колико се ситуација изменила уочава се на примеру Никоја Менчетића који је 1380. најпре изјавио да жели доказати да је дубровчки грађанин. Истакао је тада да је дошао у Дубровник по наређењу конзула из Сребренице. Никола Гундулић навео је сведоке који ће доказати да то није тачно, те да се изјашњавао да ли је или није дубровачки грађанин, према својој користи. Сведоци су навели да се Никоје Менчетић изјашњавао као Дубровчанин, Словен или Сас, зависно како му је у ком тренутку шта одговарало (Dinić, 1955, pp. 11–12). Сва наведена изјашњавања, како се уочава, имала су за циљ да се утврди правни положај особе, а не њен етнички идентитет. Менчетић је инсистирао да одговара пред Сасима када је пред суд желео да га изведе босански властелин Ратко Дињичић (Dinić, 1955, p. 11). Сам по себи овај случај не значи да није било особа саског етничког порекла, али јасно показује да оно за правни статус особе није ни морало бити битно.

Сасвим је извесно да су се етнички Саси временом утапали у средину у којој су живели, пошто су били без везе са неким својим јачим насељем (Dinić, 1955, p. 12). Отуда не изненађује што се у првој половини XV века срећу веома ретко са одредницом *Theotonicus*. Само се по именима за неке особе може закључити да су немачког порекла (Dinić, 1955, p. 12). Тако је у трговачкој књизи Михаила Лукаревића који је пословао у Новом Брду током четврте деценије XV било свега неколико таквих особа од укупно преко 1200 имена дужника и јемаца које је забележио (Dinić, 1957, pp. 39, 42, 54, 66, 77, 85; Dinić, 1955, pp. 12–13).⁶ Ниједна од тих личности није имала везе са рударством. Сви рудари и рударски стручњаци који се помињу у Лукаревићевој књизи носили су словенска имена, са изузетком арбанашких (Dinić, 1955, pp. 12–13). Такође, када су 1397. четворица Новобрђана склопила уговор да иду у краљевство Сицилије да раде као рудари ниједан од њих није означен као Немац. Тројица су носили хришћанска имена, док је Покрајац несумњиво био српског порекла (Dinić, 1955, p. 12).

Поставља се међутим питање ко су онда у XV веку били Саси? Наиме, у свим повељама Лазаревића и Бранковића Дубровчанима из тог периода јавља се одредба о мешовитом суду у споровима између Саса и Дубровчана (Veselinović, 2011, p. 156; Stojanović, 1929, p. 151; Stojanović, 1934, p. 14). Јасно је да је тај пропис преузет из ранијих аката (Dinić, 1955, p. 21), али то не значи да више није било особа које су се у правном смислу сматрале Сасима. Са тим у вези потребно је осврнути се на један судски спор вођен у Сребреници који нам је познат на основу чињенице да је новембра 1437. Михаило Воличић у Дубровнику поднео тужбу против Јована Пика из Бара. Против његовог јемца извесног Ратка Воличић је раније у Сребреници добио спор вођен пред кнезом Бартолом Латиницом и пургарима, који су заседали са исто толико Дубровчана. Након више од годину дана Ратко се на наговор Јована пожалио

⁶ За податке о том извору види Dinić, 1957, pp. 1–2; Ćirković, 1988, pp. 334–335.

и извео Воличића само пред средбеничке пургаре који су одбили да позову одговарајући број Дубровчана и оборили ранију пресуду. Пургари су изјавили да су у овом случају једино они надлежни, те да не могу дозволити да се њихов грађанин оштети. Уколико би Воличић имао нека потраживања поручили су му да их тражи од Јована Пика који је странац (Dinić, 1955, pp. 20–21). Из овог спора је јасно да су пургари били чланови мешовитог суда. Није међутим јасно, којој групацији је припадао тужени Ратко, пошто се и за спорове Дубровчана и Срба предвиђао мешовити суд. Према мишљењу Михаила Динића одредбе о мешовитом суду између Саса и Дубровчана сводиле су се на расправљање спорова у местима са саским уређењем где су Дубровачни и пургари заједнички доносили пресуду. Сматрао је да се *curia Teotonicozum* (саски суд) преобразио у *curia Sclauozum* или *curia purgatorum* како се назива у наведеном случају. Истакао је да ако то не би било тако не види на кога би се став о Сасима из повеља српских владара Дубровчанима могао примењивати. Морало би се у супротном по њему помислити да су Саси представљали посебну етничку групу која је мимо градских органа власти решавала своје спорове са Дубровчанима. Нагласио је да нема ни трага да су Дубровчани своје спорове са становницима рударских места расправљали игде другде сем са локалним властима (Dinić, 1955, pp. 20–21). Као прилог свом тумачењу да је саски суд постао у ствари српски навео је пример када се 1438. Дубровчанин Пирко Болеслалић пожалио како су му двојица његових суграђана дошли са *џраћанима* и приставима и незаконито га везали. Обрађујући се њима питао је које имају право да га Срби незаконито вежу с обзиром да је Дубровчанин (Jireček, 1892, p. 80; Dinić, 1955, p. 20). Сасвим је извесно да су *џраћани* у ствари били пургари, јер је то управо превод немачке речи *bürger* (Dinić, 1955, pp. 14–15). Поједини пургари познати су нам по именима која су углавном била словенска (Dinić, 1955, p. 106; Kovačević-Kojić, 2010, p. 213; Ivanović, 2019, pp. 268–269). Занимљиво да је у Новом Брду пургар био *ser* Антонио из Сплита (Dinić, 1957, p. 67). Дакле, пургари су били махом из редова домаћег становништва, али видимо да су то могли бити и странци, мада није познато да је неки Дубровчанин био на том положају (Ivanović, 2019, p. 269). Наводимо то зато што нам се чини да избор за пургара није имплицирао правни идентитет особе. Нажалост, немамо ипак довољно података да би могли дати о томе прецизнији закључак, пошто нам није познато како су бирани пургари (Ivanović, 2019, p. 266). Немамо потврду да су бирани на *саборима* (зборовима) на којима су се под руководством кнеза окупљали чланови рударске општине (Begović, 1971, p. 25; Ćirković, 1999, pp. 227–228; Ćirković et al., 2002, p. 92).⁷

Треба имати у виду да су пургари према *Новобрдском законуку* из 1412. уз војводу, кнеза, протопопу и добре људе били овлашћени да пресуђују у

⁷ Ћирковић је скренуо пажњу да у османским изворима, који једини суштински говоре о раду рударских зборова, нема помена пургара.

свим парницама које су се тицале баштина и крупнијих послова (Radojčić, 1962, p. 52). Један судски спор вођен 1457. у Сребреници показује и да је у овом граду сличан колегијум пресуђивао парнице (Jireček, 1892, pp. 87–88). Питање је зато да ли су баш увек пургари узимани за пресуђивање мешовитих спорова. Уколико прихватимо Динићево мишљење проистицало би не само да нема разлике између Срба и Саса, већ на неки начин да су сви становници рударских насеља имали статус као некада Саси. То би онда значило да се не може прихватити суд по коме је назив Сас у османско време коришћен да означи све рударе, без обзира на етничку припадност (Ćirković, 1999, p. 649, Ćremošnik, 1929, pp. 565–566).⁸ Динић је пак појаснио да ако су крајем средњег века сви рудари називани Сасима, то не значи да су сви уживали посебан правни положај који су им давале повеље српских владара (Dinić, 1955, p. 20). Остаје питање који би то били грађани? Нама се пак чини исправнијим гледиште Ћирковића по коме је рударско право обједињавало све учеснике укључене у рударску производњу (Ćirković, 1997, p. 262). Јасно је пак да је у рударским центрима било грађана који нису били рудари. Такође и сами рудари су могли имати спорове које се нису тицали рударских послова. Отуда остаје питање на кога су се у ствари односиле одредбе о Сасима у првој половини XV века. Етничких Саса свакако више није било и јасно је да је термин могао само означавати правно-социјални идентитет.

Закључак

На примеру Влаха и Саса може се јасно видети да су идентитети у средњовековној Србији од XIII до средине XV века могли бити сложени. Може се запазити да је правни идентитет у свакодневном животу за појединца био значајнији него етнички, мада је првобитно из њега извирао. Они су се преклапали, те се зато не могу сасвим раздвојити. Извесним се чини да је посебан правни статус могао у извесној мери потхрањивати и очување етничке посебности. Наравно, услед недостатка извора остајемо ускраћени за то како су припадници различитих група сами себе доживљавали. Стога наша сазнања углавном заснивамо на томе како су они сагледавани од стране других људи. Та чињеница се мора имати у виду при свим новим разматрањима идентитета у средњовековној Србији.

⁸ Указао је већ Фехим Спахо да се један од османских кануна везаних за рударство звао „канун сас“ (Spaho, 1913, pp. 133–134).

Литература

- Begović, M. (1971). Rudarska baština u Srbiji u XV i XVI veku. *Glas SANU CCLXXX*, Odeljenje društvenih nauka (knj. 15, pp. 1–66). Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Blagojević, M. (1979). Zakon svetoga Simeona i svetoga Save. In V. J. Đurić (Ed.), *Sava Nemanjić–Sveti Sava. Istorija i predanje*. Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Blagojević, M. (1999). Zakon vlahom. In S. Ćirković & R. Mihaljičić (Eds.), *Leksikon srpskog srednjeg veka* (pp. 206–207). Knowledge.
- Bojanić, D. (1974). *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za Smederevsku, Kruševačku i Vidinsku oblast*. Istorijski institut.
- Božić, I. (1983). Diskusija. *Radovi Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, knjiga LXXIII*. (Odeljenje društvenih nauka, knjiga 22, Simpozijum *Vlasi u XV i XVI vijeku*, pp. 164–166). Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Bubalo, Đ. (Ed.) (2010). *Dušanov zakonik*. Zavod za udžbenike–Službeni glasnik.
- Bubalo, Đ. (2016). Nekoliko zapažanja o povelji kralja Milutina za manastir Banjsku. In Lj. Maskimović & V. Vukašinović (Eds.), *Manastir Studenica – 700 godina Kraljeve crkve* (pp. 19–33). Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Čremošnik, G. (Ed.) (1932). *Kancelarijski i notarski spisi 1278–1301*. Srpska kraljevska akademija.
- Čremošnik, G. (1929). Prilozi dubrovačkoj i srpskoj numizmatici. *Slavia. Časopis pro slovansku filologiju*, 7, 564–584.
- Ćirković, S. (1998). Albanci u ogledalu južnoslovenskih izvora. In M. Garašanin (Ed.), *Iliri i Albanci. Serija predavanja održanih od 21. maja do 4. juna 1986. godine* (pp. 323–339). Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Ćirković, S. (1997). Neostvarena autonomija: gradsko društvo u Srbiji i Bosni. In S. Ćirković (Ed.), *Rabotnici, vojnici, duhovnici. Društva srednjovekovnog Balkana* (pp. 259–276). Equilibrium.
- Ćirković, S. (1999). Sasi. In S. Ćirković & R. Mihaljičić (Eds.), *Leksikon srpskog srednjeg veka* (p. 649). Knowledge.
- Ćirković, S. (2008). *Srbi među evropskim narodima*. Golden marketing–Tehnička knjiga.
- Ćirković, S., Kovačević-Kojić, D., & Ćuk, R. (2002). *Staro srpsko rudarstvo*. Vukova zadužbina–Prometej.
- Ćirković, S. (1997). Udeo srednjeg veka u formiranju etničke karte Balkana. In S. Ćirković (Ed.), *Rabotnici, vojnici, duhovnici. Društva srednjovekovnog Balkana* (pp. 171–184). Equilibrium.
- Ćirković, S. (1999). Zbor (6). In S. Ćirković & R. Mihaljičić (Eds.), *Leksikon srpskog srednjeg veka* (pp. 227–228). Knowledge.
- Dinić, M. (Ed.) (1957). *Iz Dubrovačkog arhiva I*. Naučno delo.
- Dinić, M. (1955). *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni I*. Naučna knjiga.
- Dinić, M. (1962). *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni II*. Naučno delo.
- Dinić-Knežević, D. (1999). Vlasi. In S. Ćirković & R. Mihaljičić (Eds.), *Leksikon srpskog srednjeg veka* (pp. 86–87). Knowledge.
- Filipović, M. (1963). Struktura i organizacija srednjovekovnih katuna. In M. Filipović (Ed.), *Simpozijum o srednjovekovnom katunu održan 24. i 25. novembra 1961. g.* (pp. 45–112). Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine.
- Grković, M. (1983). *Imena u Dečanskim hrisovuljama*. Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.
- Grković, M. (2004). *Prva hrisovulja Manastira Dečani = The First Charter of the Dečani Monastery*. Centar za očuvanje nasleđa Kosova i Metohije – MNEMOSYNE–Srpski pravoslavni manastir Visoki Dečani–Muzej u Prištini (sa izmeštenim sedištem)–Arhiv Srbije.
- Grković, M. (1986). *Rečnik imena Banjskog, Dečanskog i Prizrenskog vlastelinstva u XIV veku*. Narodna knjiga.
- Ivanović, M. (2019). Purgari u gradskim naseljima srednjovekovne Srbije i Bosne. In E. Duranović, E. Dedić & N. Rabić (Eds.), *Bosna i njeni susjedi u srednjem vijeku* (pp. 253–272). Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju.
- Ivanović, R. (1954–1955). Katunska naselja na manastirskim vlastelinstvima. *Istorijski časopis*, 5, 399–411.
- Ivić, P., & Grković, M. (1976). *Dečanske hrisovulje*. Institut za lingvistiku.
- Jastrebov, I. (1879). Prepis hrisovulja na Cetinju o manastiru sv. Nikole na Vranjini. *Glasnik srpskog učenog društva*, 47, 219–231.
- Jireček, K. (Ed.) (1892). Spomenici srpski. *Spomenik Srpske kraljevske akademije*, 11.
- Jireček, K. (1959). Vlasi Mavrovlasi u dubrovačkim spomenicima. In M. Dinić (Ed.), *Zbornik Konstantina Jirečeka I* (pp. 191–204). Srpska akademija nauka.
- Kovačević-Kojić, D. (1983). Diskusija. *Radovi Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, knjiga LXXIII* (Odeljenje društvenih nauka, knjiga 22, Simpozijum *Vlasi u XV i XVI vijeku*, p. 168). Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Kovačević-Kojić, D. (1999). Katun. Vlasi. In S. Ćirković & R. Mihaljičić (Eds.), *Leksikon srpskog srednjeg veka* (pp. 286–287). Knowledge.
- Kovačević, D. (1963). Srednjovekovni katun po dubrovačkim izvorima. M. Filipović (Ed.), *Simpozijum o srednjovekovnom katunu održan 24. i 25. novembra 1961. g.* (pp. 121–140). Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine.
- Kovačević-Kojić, D. (2010). *Srednjovekovna Srebrenica, XIV–XV vijek*. Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Marjanović-Dušanić, S. (2005). Povelja kralja Stefana Dušana o poklanjanju crkve Svetog Nikole u Vranju manastiru Hilandar. *Stari srpski arhiv*, 4, 69–85.

- Milojević, M. (1880). Dečanske hrisovulje. *Glasnik srpskog učenog društva*, 12.
- Mirdita, Z. (2009). *Vlasi–starobalkanski narod (od povijesne pojave do danas)*. Hrvatski institut za povijest.
- Mišić, S., & Subotin-Golubović, T. (2003). *Svetoarhandelovska hrisovulja*. Istorijski institut.
- Mladenović, A. (Ed.). (2003). *Povelje kneza Lazara: Tekst, komentari, snimci*. Čigoja štampa.
- Mošin, V., Ćirković, S., & Sindik, D. (2011). *Zbornik srednjovekovnih ćirilčkih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika* (knjiga I, pp. 1186–1321). Istorijski institut Beograd.
- Novaković, S. (1965). *Selo*. Srpska književna zadruga.
- Pavlikianov, C. (2018). *Medieval Slavic Acts from Mount Athos 1230–1734. Critical Edition and Commentary of the Texts*. "St. Kliment Ohridski" University Press.
- Pijović, M. (2012). Demifisticiranje „eticiteta“. *Historijsa traganja*, 10, 9–153.
- Pijović, M. (2011). Pristupi proučavanju identiteta u prošlosti. *Historijska traganja*, 8, 9–60.
- Privatović, S. (2015). Hronologija prvih vladarskih akata kralja Milutina izdatih posle osvajanja Skoplja. In B. Miljković & D. Dželebdžić (Eds.), *PERIBOLOS I, Zbornik u čast Mirjane Živojinović* (pp. 205–213). Vizantološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti & Zadužbina svetog manastira Hilandara.
- Pohl, W. (2019). Historiography and identity: Methodological perspective. In W. Pohl & V. Wieser (Eds.), *Historiography and identity I: Ancient and early Christian narratives of community* (pp. 7–50). Brepols.
- Pohl, W. (2021). Introduction: Historiography and identity in a comparative perspective. In W. Pohl & D. Mahoney (Eds.), *Historiography and Identity IV: Writing history across medieval Euroasia* (pp. 1–21). Brepols.
- Pohl, W. (2013). Introduction—Strategies of identifications: A methodological profile. In W. Pohl & G. Haydemann (Eds.), *Strategies of identification. Ethnicity and religion in early medieval Europe* (pp. 1–64). Brepols.
- Porčić, N. (2017). *Dokumeneti srpskih srednjovekovnih vladara u dubrovačkim zbirkama: doba Nemanjića*. Balkanološki institut SANU.
- Radojčić, N. (Ed.). (1962). *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića*. Naučno delo.
- Sindik, D. (2008). O prvom pomenu Brskova. *Istorijski časopis*, 56, 305–309.
- Spaho, F. (1913). Turski rudarski zakoni. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, XXV, 133–194.
- Stanojević, S. (1928–1929). Lična imena i narodnost u Srbiji srednjeg veka. *Južnoslovenski filolog*, 8, 151–154.
- Stefan Prvovenčani. (1999). *Sabrana dela*. Srpska književna zadruga.
- Stojanović, Lj. (Ed.). (1929). *Stare srpske povelje i pisma I–1*. Srpska kraljevska akademija.
- Stojanović, Lj. (Ed.). (1934). *Stare srpske povelje i pisma I–2*. Srpska kraljevska akademija.
- Šuica M., & Subotin-Golubović, T. (2010). Povelja Vuka Brankovića Dubrovniku. *Stari srpski arhiv*, 9, 99–109.
- Tomović, G. (2009). Despotov kanun. In S. Ćirković & K. Čavoški (Eds.), *Srednjovekovno pravo Srba u ogledalu istorijskih izvora* (pp. 291–300). Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Trifunović, Đ., Bjelogrić, V., & Špadijer, I. (1986). Hilendarska osnivačka povelja svetoga Simeona i svetoga Save. In Episkop žički Stefan, Lj. Đurković-Jakšić, A. Jeftić, D. Kašić, S. Mandić & Đ. Trifunović (Eds.), *Osam vekova Studenice. Zbornik radova* (pp. 49–60). Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve.
- Uzelac, A. (2015). *Pod senkom psa. Tataři i južnoslovenske zmelje u drugoj polovini XIII veka*. Utopija.
- Veselinović, A. (2011). Povelja despota Stefana Lazarevića Dubrovčanima. *Stari srpskih arhiv*, 10, 151–164.